

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

«Вірогідно, що за тодішньою практикою йому додали строк, а може, й стратили. Він був звинувачений, здається, в розповсюдженні націоналістичної літератури. Думаю, що практично це було так. «Книгоспілка» була спадкоємцем видавництва «Дніпросоюз». Після нього в коморі залишилося багато плакатів, наскільки я пригадую кооперативного та сільськогосподарського змісту. У книжковій коморі, особливо восени, коли розсилалися підручники, пакувалося багато тюків. Щоб книжки не псувалися, їх загортали в ці плакати, а потім в роґожі. Певно, хтось з периферії написав до органів про це і колесо закрутилося...» [7]. Так це було чи ні — достеменно невідомо.

Реабілітували Дмитра Лисиченка лише 20.04.1989 р.

1. Жанدارмська картка на Лисиченка Дмитра Михайловича // ДАДО, № 242. Справа: УСДРП. (Там же і його фото).

2. ДАДО, Ф. 313. Оп. 2СЧ. Ол. зб. 3147.

3. «Дніпрові хвилі». — Катеринослав, 1911. — № 20–21.

4. Тищенко (Сірий) Юрій. Володимир Винниченко // Юрій Тищенко (Сірий). З моїх зустрічей. Спогади. — К., 1997. — С. 73.

5. Лисиченко Д. Короткий огляд української видавничої діяльності, преси та книготоргівлі на колишній Катеринославщині // «Бібліологічні вісті». — К., — 1930. — № 2, 3.

6. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Біографічний довідник. — К., 1998. — С. 220.

7. Ручкописні спогади Юрія П'ялика про Дмитра Лисиченка від 20.03.1994 // Особистий архів М. Чабана.

8. Листи Д. Лисиченка до Трохима Романченка // Відділ рукописів Інституту літератури НАН України. — Ф. № 46. — Ол. зб. 686–714.

9. Слідча справа Д. Лисиченка // ЦДАГО України (Київ). — Ф. 263, Оп. 1, Спр. 62022. (Лист з ЦДАГО України до М. Чабана від 16.02.2000).

М. А. Білорус

С. І. БЕРЕЗНЯК ТА ЙОГО ДІЯЛЬНІСТЬ У 1917–1918 рр.

Постаті більшості активних учасників Української революції 1917–20 рр. все ще залишаються мало дослідженими. Показовим є той факт, що, упорядковуючи виданий в 1998 р. біогра-

фічний довідник «Діячі Української Центральної Ради», [1] його автори — відомі дослідники тієї буремної пори В. Верстюк та Т. Осташко — змогли оприлюднити біографічні дані лише про дуже невелику частину її членів. Не те що біографії, імена членів УЦР часто є невідомими для нас. Тому актуальним завданням дослідників залишається збирання по крихтах біографічних відомостей, які б дозволили реконструювати їх життєвий шлях, основні віхи громадсько-політичної діяльності.

Одним з таких призабутих діячів Української революції був Саватій Іванович Березняк — економіст за фахом, вчитель, учасник Всеукраїнського національного конгресу та трьох Всеукраїнських військових з'їздів, член Української Центральної Ради, Малої Ради та її комітетів зі складу та з законодавчих внесень, голова Всеукраїнської ради військових депутатів, учасник Демократичної наради в Петрограді та Першого Всеукраїнського з'їзду Рад, делегат до Всеросійських та Всеукраїнських установчих зборів, член ЦК Української партії соціалістів-революціонерів (центральної течії), працівник видавництва «Криниця» та Київської філії «Всевидав» (1919–20).

Народився він 18.09.1884 р. в м. Коростишеві Радомишльського повіту Київської гвб. в сім'ї селянина Івана Самійловича Березняка (1843–1915), який на початку ХХ ст. володів в Коростишеві двома десятинами землі. Закінчив однокласну народну школу при Коростишівській вчительській семінарії (1895) та семінарію (1904). У свідоцтві про її закінчення від 3.07.1904 р. за № 406, після атестаційних оцінок, записано: «а ще навчався палітурному майстерству і може керувати ходом».

З вересня 1904 р. по серпень 1906 р. працював вчителем Баралетського нормального двокласного училища (с. Баралети Ахаллакського пов. Тифліської гвб.), з серпня 1906 р. по серпень 1910 р. — вчителем Закатальської ремісничої школи (м. Закатали Тифліської гвб.), з серпня по жовтень 1910 р. — помічником учителя Сігнахського міського училища. В жовтні цього ж року Саватій Березняк склав іспити при Тифліському Олександрівському вчительському інституті на звання «вчителя городського по положенню 31 мая 1872 г. училища», а в листопаді того ж року його призначено на посаду вчителя до Тифліського міського чотирикласного училища. З 1906 намагався вступити до Київського комерційного інституту. Зрештою, наприкінці 1910 його зараховують «дійсним слухачем» на економічне відділення. З 4.01.1911 р. С. Березняк виходить в відставку й повертається з Тифлісу до Києва.

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

В 1911–15 рр. успішно проходить навчання в Київському комерційному інституті. Протягом дев'яти семестрів слухав курси лекцій відомих київських професорів — істориків, економістів, юристів: М. Довнар-Запольського, В. Косинського, С. Єлізарова, О. Ейхельмана, О. Гілярова, П. Сльозкіна, В. Сінайського, К. Воблого, В. Новодворського, П. Кованька, Л. Яснопольського та ін. Вивчав німецьку (у Р. Берзіна) та французьку (у Леклерка та А. Турньє) мови. Відвідував у професора О. Русова практичні заняття зі статистики за темою: «Видання та продаж українських книг з 1900 по 1911 роки». Вже після завершення повного інститутського курсу в вересні 1915 захистив у нього курсову роботу «Спроба української студентської анкети в м. Києві 1913 року». В роботі на підставі 400 анкет, зібраних ним серед студентів-українців семи київських вищих навчальних закладів (комерційний, політехнічний, учительський, жіночий медичний інститут, університет, духовна академія, вищі жіночі курси) аналізував не лише походження, становий склад, економічний стан опитуваних, але й джерела їх національної самосвідомості, обсяги використання ними української мови, української преси тощо [2].

Під час навчання С. Березняк працював в українській студентській громаді інституту, обирався до її правління товаришем голови, а в лютому 1913 р. став головою. Після Березняка громадву очолював М. М. Ковалевський (1892–1957) [3], згодом — один з керівників УПСР, член УЦР, міністр в кількох складах уряду УНР. По його смерті в Австрії видано чудово написані ним спогади, де він згадує Комерційний інститут, його українську студентську громадву і Саватія Березняка. «Я, розуміється, одразу вступив до української громади інституту, що, як я вже згадував, була найчисленнішою в Києві. Головою громади був студент старшого семестру Саватій Березняк. Це був дуже зрівноважений і розумний товариш, який дуже добре організував громадву... В громаді були різні секції, і все було організовано так, щоб дати українській молоді, яка прибуває до Києва з провінції, національно-культурну і матеріальну опіку. Кожного тижня відбувались в різних секціях реферати, часом дуже цікаві.» [4].

Треба відзначити, що в ці ж 1911–15 рр. в Комерційному інституті вчилися: Сергій Остапенко, в майбутньому другий після В. Чеховського «директоріанський» прем'єр-міністр УНР, Світозар-Олег Драгоманов, син М. Драгоманова і двоюрідний брат

Л. Українки, три сестри Мокровс — Ольга, Параска та Варвара — активістки Української студентської громади (остання згодом стала дружиною Івана Лизанівського).

До нелегальної роботи в соціалістичних гуртках Саватій долучився від юнацьких літ. У 1902, за часів навчання в Коростишівській учительській семінарії, він очолював місцеву групу соціалістів-революціонерів. У роки вчителювання в Тифліській гвб. входив до есерівських гуртків в Ахалкалаках і Закаталах. З певністю можна стверджувати, що і в роки навчання в Комерційному інституті він не стояв осторонь нелегальної партійної роботи. Згодом, від часу установчого з'їзду Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), що відбувся 4–5 квітня 1917 р. С. Березняк входив до її лав. У січні 1919 р. його обрано кандидатом у члени ЦК УПСР (центральної течії) [5, Арк. 51].

Передреволюційні роки у житті С. Березняка були досить насиченими подіями. Восени 1915 він склав випускні іспити, після чого 22.11.1915 р. одержав звання «кандидата економічних наук другого розряду» та чин XII класу [1, Арк. 11]. У цей час, з огляду на хитке становище на Південно-Західному фронті в зв'язку з контрастивом австро-німецьких військ, київський Комерційний інститут було евакуйовано до Саратова. У першу ж ніч по приїзді, 8 жовтня від нападу астми помер професор О. Рувсов, високо шанований серед київського студентства, особливо українського. Його тіло перевезли до Києва і на п'ятий день після смерті на Байковому цвинтарі відбувся вселелюдний похорон видатного вченого і громадського діяча [5]. Як активіст студентської української громади, Саватій Березняк не міг стояти осторонь цих подій і, напевно, брав у них активну участь. Принаймні, саме в той час посилювалося поліцейне стеження за ним. Так, можна з великою вірогідністю стверджувати, що в жовтні — листопаді 1915 р. С. Березняку доводилося приїздити до Саратова, або й жити там певний час. Показово, що керуючий справами Комерційного інституту листом від 08.12.1915 до пристава третьої дільниці м. Саратова, повідомляє адресу «колишнього слухача Інституту Березняка Саватія: м-ко Коростишів, Київської губернії, власний дім» (адреса досить умовна, насправді жодного власного будинку в Саватія ніколи не було) [7].

Наприкінці 1915 р. або на початку 1916 р. С. Березняка мобілізували і направили у діючу армію на Південно-Західний фронт. Під час Лютневої революції 1917 р. він, вірогідніше, перебував десь поблизу фронту, в районі Крем'янця. На Все-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

українському національному конгресі (6–8.04.1917) його обирають до складу Української Центральної Ради «від військової громади м. Крем'янця». В реєстрі персонального складу УЦР, затвердженому мандатною комісією шостих загальних зборів 8.08.1917 р. проти прізвища «Березняк Саватій» зазначено: «солд. штабу 11 арм. корп. свдв (Півд.–Зах. фр.)». На допиті 21.10.1920 р. на запитання «чим займався і де служив при Керенському» — він дає відповідь: «рядовий 10-го запасного полку» [5, Арк. 5].

Від червня 1917 р. по квітень 1918 р. С. Березняк брав участь в роботі Малої ради [1, С. 208, 215]. У своїх «Споминах» М. Грушевський, розповідаючи про перший Всеукраїнський військовий з'їзд (5–8.05.1917), боротьбу крайніх правих і лівих течій та свої зусилля спрямувати роботу з'їзду в помірковане річище, згадує С. Березняка: «...одного разу застав я просто-таки в сльозах військових делегатів Березняка і Іванова, які жалувались, що Винниченко своєю демагогією сіє розбрат між військовими делегатами, піднімає солдат проти офіцерів-делегатів, так би сказати між військовою демократією і панством (говорили се солдати ж)» [8].

На другому Всеукраїнському військовому з'їзді (5–10.06.1917) Березняка обрано до Тимчасової ради військових депутатів, до її президії та головою Всеукраїнської ради військових депутатів, яка 11 червня в повному складі була кооптована до УЦР. 20.06.1917 на відкритті п'ятої сесії УЦР, після інформації М. Грушевського про II військовий з'їзд, С. Березняк, як голова Ради військових депутатів, «широ дякує за привітання, зазначаючи, що рада військових депутатів і все військо готові всі сили, розум і завзяття покласти на працю для рідного народу і краю.» На цьому ж засіданні його обирають до восьмичленної комісії «про склад Центральної ради» [9, С. 106, 107].

С. Березняк неодноразово виступав на засіданнях Малої ради, зокрема 5–6 липня 1917 р., коли розглядалися події, пов'язані з виступом полку ім. Полуботка, та питання про розмежування функцій Генерального секретаріату і Малої Ради. 16 липня — при прийнятті статуту Генерального секретаріату. [9, С. 171, 182, 193, 198, 208, 215, 217, 236, 243, 255, 543].

Про участь С. Березняка в подіях серпня 1917 р., пов'язаних з відстоюванням перед Петроградським Тимчасовим урядом повноти реальних автономних прав Генерального Секретаріату — першого українського уряду — розповів в своїх спогадах тодішній член ЦР В. І. Кедровський (1890–1970). «Військовий Гене-

ральний Комітет ухвалив послати мене для переговорів від імені Комітету з Головою Генерального Секретаріату В. К. Винниченком та з Головою Центральної ради М. С. Грушевським в справі призначення С. П. Петлюри на становище Секретаря Військових справ. Таку ж постанову зробила й Всеукраїнська Рада Військових Депутатів, уповноваживши свого голову Саватія Березняка відбутися такі самі переговори» [10, С. 392–394].

9.09.1917 р. на засіданні Малої ради С. Березняк виступив в обговоренні питання участі в Демократичній нараді в Петрограді. Ось текст його виступу: «Коли стоїть питання, чи має бути коаліція, чи власть перейде до рук соціалістів, то двох думок бути не може. Досвід минулого, корніловщина доказує, що революція не може йти далі по руслу, на який пхали її буржуазні класи. Досвід коаліції власті з людьми, що давно вмерли для революції, це величезна помилка для революційної демократії, яку треба негайно направити. Власть повинна перейти в руки соціалістів, відповідальних перед органами революційної демократії. Ми жадаємо закінчення війни, знесення смертної кари, переведення воєнних і соціально-економічних реформ, не чекаючи Установчих зборів. В області розв'язання національних проблем в Росії і на Україні революційна демократія поповнила цілий ряд помилок. Вона не піддержала викиненого Україною лозунга федерації, не піддержала статуту о Конституції України 16 липня і помирилась з імперіалістичним актом розділу України, з інструкцією Генеральному секретаріатові. Наші домагання такі: 1) утвердити статут о Конституції України, прийнятий Українською Центральною радою 16 липня; 2) утвердити Генеральний секретаріат по ділах продовольства, юстиції, доріг, пошт і телеграфів і воєнного; 3) включити в компетенцію Генерального секретаріату Катеринославську, Харківську, Херсонську і Таврійську губернії, крім Криму, встановивши для більш точного розмежування принцип референдуму. Реорганізація армії по національно-територіальному принципу. По війні піднесем голос за розоруження і заміну армії міліцією» [9, С. 281, 284].

В середині вересня 1917 С. Березняка, К. Величка та П. Квцяка від Всеукраїнської Ради військових депутатів було кооптовано до складу української делегації на Демократичну нараду в Петрограді. З членів української делегації на нараді виступали М. Порш (він же входив до президії наради), М. Шаповал та К. Величко. Останній від імені Всеукраїнської Ради Вій-

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

ськових депутатів зачитав декларацію, основні тези якої відбивали погляди соціалістичної більшості Центральної Ради й повторювали в розширеному вигляді те, що говорив С. Березняк на засіданні Малої Ради 9 вересня [9, С. 476–516].

21 жовтня С. Березняк як голова Всеукраїнської Ради військових депутатів брав участь в напруженому Третьому Всеукраїнському військовому з'їзді в Петрограді і вітав його делегатів [11]. На надзвичайному засіданні Малої Ради 16 листопада (дата опублікування звіту) його введено до складу комісії законодавчих внесень [9, С. 452]. 6.12.1917 р. на останньому засіданні з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів (відбувся 4–6.12.1917) він виступає в обговоренні ультиматуму більшовицької Ради народних комісарів. Його виступ в пресовому звіті передано так: «С. Березняк (український соціаліст-революціонер), представник Всеукраїнської ради військових депутатів, нагадує в своїй промові, як поволі коло Центральної ради купчився народ український та військо і як разом з тим починало до її слова прислухатись російське правительство. Ленін більше вже поважає силу Центральної ради, ніж поважав її Керенський, але він хоче випробувати цю силу і для того поставив ультиматум. Ультиматум ще не війна, і до війни ми не допустимо, але треба показати Ленінові, що всі ми стоїмо за Центральною Радою. Коли ж Ленін таки піде на війну, то ми йому зломимо зуба» [9, С. 508].

У кінці грудня 1917 р. в опублікованих пресою списках кандидатів по виборах делегатів Українських установчих зборів у списковій № 2 (УПСР) по Південно-Західному фронті п'ятим номером (всього 15 кандидатів) подано: «Березняк Саватій Іванович, Голова Всеукраїнської Ради військових депутатів, кандидат економічних наук. Київ, Терешенківська, 2» [12].

Як член УПСР С. Березняк 11.01.1918 р. брав участь у нічному засіданні Малої ради, на якому обговорювалась та приймалась остаточна редакція IV Універсалу: при поіменному голосуванні висловився за прийняття Універсалу [9, С. 101, 102; 8, С. 231]. На засіданнях Малої ради від комісії законодавчих внесень він вносив на розгляд: 24 березня — законопроект про збільшення акцизу на тютюн та виробу з нього; 6 квітня — пропозицію про оновлення і поширення економічної комісії; 9 квітня — законопроект про надання бібліотечі ЦР права одержувати книжки і різні видання з-за кордону без всякого мита [9, С. 226, 247, 258].

З 1918 р. по червень 1920 р. С. Березняк працював завідую-

чим книжкового складу в видавничому товаристві «Криниця». Певний час він був причетний до керівництва друкарнею цього видавництва. Від 30.06.1920 р. він обіймав посаду секретаря, а згодом завідувача відділу обліку та розповсюдження в Київській філії Всеукраїнського видавництва ВУШВК «Всевидач» [5. Арк. 6, 13, 15, 24].

В час, коли почалися переслідування українських соціалістично-революціонерів, 19.10.1920 р. особливим відділом ВЧК при Реввійськраді Південно-Західного фронту Березняка було заарештовано в його помешканні по вул. Святославська 9, кв. 5. Звільняють його 23 жовтня, взявши підписку з зобов'язанням щодня з'являтися до голови Губчека. Вдруге він був заарештований 9.11.1920 р. на робочому місці в Губвідаті (вул. Миколаївська, 2). Та вже 29.01.1921 р. головний лікар «Харківського центрального 1-го дому суспільного примусового труду» виписав свідоцтво за № 258 про те, що ув'язнений Березняк Саватій Іванович, 36 років, помер 28 січня 1921 р. від висипного тифу [5. Арк. 19].

Суд в справі, яку зрештою було названо «Справою членів ЦК УПСР» Голубовича, Петренка, Лизанівського, Часника, та інших — один з перших антиукраїнських показових процесів більшовицької влади — відбувся 22–29.05.1921 р. в Києві. На ньому часто називалося ім'я Саватія Березняка. Закордонний Комітет УПСР невдовзі після закінчення суду, прийняв спеціальну постанову, в якій пом'януто і Саватія Івановича Березняка.

1. Верстюк В., Осташко Т. Діячі Української Центральної Ради. Бібліографічний довідник. — К., 1998.

2. ДАК, Ф. 153, Оп. 7, Спр. 229. («Березняк С. И.»; Оп. 9, Ч. 1, Од. зб. 66.

3. ДАК, Ф. 153, Оп. 8, Спр. 8, Арк. 21, 38, 40.

4. Ковалевський М. При джерелах боротьби. Спомини, враження, рефлексії. — Інсбрук, 1960. — С. 102, 146–147.

5. ГДА СБУ, Спр. № 69270 Ф. п. в 40 т., Т. № 19.

6. Русова С. Мої спомини. — К.: Україна-Віта, 1996. — С. 137–138.

7. ДАК, Ф. 153, Оп. 3, Спр. 232, Арк. 3.

8. Грушевський М. Спомини / Публікація С. Білоконя. — К., 1989. — № 9. — С. 134.

9. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: В 2-х т. — К.: Навкова думка, 1996. — Т. 1.

10. Кедровський В. 1917 рік. Спогади члена Українського

БІОГРАФІЧНІ ТА ГЕНЕАЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ

військового генерального комітету і товариша секретаря військових справ у часи Української Центральної Ради. — Вінніпег: Видав. Спілка «Тризуб», 1967. — С. 392–394.

11. Шусь О. Всеукраїнські військові з'їзди / Історичні зошити. — К., 1992. — № 7. — С.

12. Вільна думка: вісник Української Військової Ради Південно-Західного фронту. — 1917. — 29 грудня. — № 11.

Н.П. Тріпунтіна, О.К. Рябченко,
М.О. Білостоцький

ІСТОРІЯ ШАСЛИВОЇ ЛЮДИНИ (Борис Павлович Остащенко-Кудрявцев)

Протягом тисячоліть людство докладало чималих зусиль, щоб пристосувати нашу не надто затишну планету до свого існування та розвитку. В авангарді поступу людської цивілізації завжди виступала наука. Серед тих, хто своїм гострим розумом та невтомною працею формував сучасне обличчя світу, помітною постаттю є видатний астроном та геодезист, професор, доктор фізико-математичних наук, заслужений діяч науки України Борис Павлович Остащенко-Кудрявцев (10.01.1877–01.10.1956). Його життя та наукова діяльність не знайшли достатнього висвітлення в дослідженнях істориків науки, їм присвячено лише кілька невеликих публікацій. Найбільш докладною з них можна вважати розповідь про нього в книзі «Астрономія в Харківському університеті за 150 лет» О. І. Сластьонова [1]. Професор Б. П. Остащенко-Кудрявцев, як це видно з текстологічного аналізу документів, сам брав участь у створенні цієї книги і був згоден з саме такою трактовкою цієї теми. Високим професійним рівнем аналізу наукового спадку видатного вченого позначена стаття К. Н. Кузьменко та В. К. Плужнікова «Борис Павлович Остащенко-Кудрявцев» в журналі «Земля и вселенная» [2]. Наступні біографічні розвідки за своїм малим обсягом не могли дати нам повного уявлення про значення діяльності Б. П. Остащенка-Кудрявцева для вітчизняної і світової науки [3–6]. Особистість цієї неординарної людини лишилася практично поза увагою дослідників. Тим ціннішою є для сучасних істориків можливість звернення до матеріалів особистого архіву вченого, які були нещодавно передані його дочкою до Музею історії Харківського державного технічного університету будівництва та архітектури [7].